

Kulcsszavak: *racionális földhasználat, energetikai faültetvények, energetikai fahasznosítás.*

IRODALOM

- Bai Attila - Lakner Z. - Marosvölgyi B. - Nábrádi A. (2002): *A biomassza felhasználása*. Szerk.: Bai Attila. Szaktudás, Budapest
- Bai Attila – Sipos Géza (2007): A hagyományos erdők és az energetikai faültetvények sokrétű jelentősége. *Erdészeti Lapok*. CXLII, 4, 106–109.
- Bárány Gábor – Csiha Imre (2007): Kivezető út vagy zsákutca. Gondolatok az energetikai ültetvényekkel kapcsolatosan. *Erdészeti Lapok*. CXLII, 4, 114–115.
- Führer Ernő – Rédei K. – Tóth B. (2003): *Ültetvény-*

szervi fatermesztés. I. Mezőgazda–Erdészeti Tudományos Intézet, Budapest

Marosvölgyi Béla (1996): Az energetikai ültetvények létesítése és hasznosítása. In: Körmenyi Péter – Pecznik Pál (szerk.): *Megújuló energiaforrások hasznosítása*. 1996. október 10. Gödöllő. FM Műszaki Intézet, Gödöllő, GATE, 49–55.

Rédei Károly – Veperdi Irina (2006): Akác energetikai ültetvények létesítése, kezelése és hozama. In: Rédei Károly: *Az akác termesztés-fejlesztésének biológiai alapjai és gyakorlata*. ERTI–Agroinform Kft., Budapest, 110–118.

SZABADSÁGHARC VOLT-E BOCSKAI ISTVÁN MOZGALMA?¹

Pálffy Géza

PhD, tudományos főmunkatárs, MTA Történettudományi Intézet
gpalfy@rti.hu

Az eddigi elképzelések

Bocskai István mozgalmanak (1604–1606) történetéről a 19. század második felétől monográfiák és tanulmányok sora áll rendelkezésünkre, melyeknek már a jegyzéke is önálló kötetet tesz ki (Bényei, 2004). Az eddig készült munkák jelentős része azonban az eseményt általában csupán egy-egy aspektusból vizsgálja. Egyes összefoglalók a protestáns vallásszabadság és a rendi jogok védelmére, mások a hajdúk felkelésére koncentrálnak. Abban viszont többnyire megegyeznek, hogy mindenekelőtt a mozgalom Habsburg-ellenes voltát és rendi jellegét emelik ki, és azt hangsúlyozzák, hogy az I. Rudolf magyar király (1576–1608) ellen irányult.

Az elmúlt másfél évszázadban a Bocskai vezette mozgalmat számos terminussal illeték. A 19. század második felében még leggyakrabban felkelésnek titulálták: a magyar nyelvű íráskor „felkelés, fölkelés”, a németek „Aufstand” néven. Ez a hagyomány részben

azóta is él. Így egyes történészek az elmúlt évtizedekben is következetesen Bocskai-felkelésről értekeztek, mint például Makkai László vagy Szakály Ferenc (Makkai, 1974; Makkai, 1985; Szakály, 1990, 176.), és így említi a modern Erdély-történet is (Barta, 1986). Az elmúlt esztendőkből a 400. évfordulóra megjelent kötetek egy része is így nevezte az eseményt; az egyik legújabb tanulmánygyűjtemény pedig gondos körülírással „a Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés”-ről beszél (Balla, 2006).

Mindezek ellenére, a leggyakoribb elnevezésnek napjainkban kétségkívül a Bocskai-szabadságharc számít. Hosszú évtizedek óta így szerepel a gimnáziumi tankönyvekben, az újabb Bocskai életrajzok nagyobb részében (Benda, 1993; Nagy, 2000; G. Etényi et al., 2006), és többnyire mind a mai napig így tanítják az általános és középiskolákban. Másfél évtizeddel ezelőtt e tanulmány szerzőjének egyik magyar történeti egyetemi szigorlati tétele is *A tizenöt éves háború és a Bocskai-szabadságharc* volt. Sőt, az említett jubileumra *A Bocskai-szabadságharc 400. évfordulója* címmel Hajdúböszörményben külön könyvsorozatot is alapítottak. De a kérdés legújabb nemzetközi áttekintése szintén szabadságharcról ír (Várkonyi, 2006a), miközben az egyik új magyar alkotmánytör-

¹Jelen tanulmány előadás változata 2008. május 20-án, Budapesten, az MTA Társadalomkutató Központja Jakobinus termében, a Magyar Történelmi Társulat előadás-sorozatában hangzott el. Mind az előadás, mind az azt követő tudományos vita meghallgatható a társulat honlapján: <http://www.tortenelmitarsulat.hu/esemenyek/hanganyag.php> (2008. május 20.)

ténet „rendi szabadságharc”-ként tanítja a mozgalmat a jogászhallgatóknak (Nagy – Rác, 2007, 275). Emiatt joggal hökkenthet meg az elmúlt fél évszázadban érettségizett olvasó, ha valaki a szabadságharc kifejezés mellé kérdőjelet tesz.

A mozgalom szabadságharcként történő meghatározása ugyancsak a 19. század második felére nyúlik vissza. E fogalmat azonban akkor, és a 20. század első felében elsősorban protestáns történétírók alkalmazták, mégpedig, a mozgalom általuk vizsgált jellegét kiemelve, elsősorban ’vallásszabadságért folytatott harc/háború’ (mint olykor konkrétan is írták „vallásszabadsági háború”) értelemben (például Boldisár 1908). Ez az interpretáció azután az 1950-es évek legelejétől alapvetően megváltozott. Ekkortól ugyanis markánsan új, nevezetesen ’függetlenségi harc’ jelentést kapott, elsősorban a magyarországi tudományos szocializmus egyik „atyja”, Mód Aladár 1954-ig hét kiadásban és sok tízezer példányban megjelent monográfiájának (*400 év küzdelem az önálló Magyarorszáért*) hatására (Mód, 1954). E mű a magyar állam és a Habsburgok 1526-tól 1918-ig tartó közös történetét nem tekintette másnak, mint a magyarság nemzeti függetlenségi küzdelmének a „német elnyomókkal”, az „osztrák gyarmatosítókkal” és az „imperialista” Habsburgokkal szemben. Mód Bocskait e szabadságharc-sorozat első vezéralakjaként mutatta be, akit azután egészen a Tanácsköztársaságig többen követtek. A közvélemény számára e meghatározó fogalomváltozást szemléletesen jelezte az a napjainkra már kevésbé ismert tény, hogy az 1950-es évek második felére a Hősök terén álló magyar királypanteon Habsburg uralkodóinak (I. Ferdinánd, III. Károly, Mária Terézia, II. Lipót és Ferenc József) szobrait Bocskai István, Bethlen Gá-

bor, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferenc és Kossuth Lajos alakjaira cserélték ki.

Az 1948 utáni korszak politikájának és ideológiájának a történetírásra gyakorolt hatása oly jelentős volt, hogy az ötvenes évek elejétől Bocskai mozgalmát már a korszak legkiválóbb szaktörténéseinek többsége is függetlenségi harcnak, illetve ezen új értelemben meghatározott szabadságharcnak nevezte vagy volt kénytelen nevezni (Benda, 1952, 1955; Nagy, 1961). Ez az értelmezés gyorsan bekerült a gondosan ellenőrzött történelem-tankönyvekbe, és elevenen él mind a mai napig. Sőt a rendszerváltás óta gyakran kerül oda a függetlenségi küzdelem elé a 16–17. század fordulóján nehezen értelmezhető modern ’nemzeti’ jelző (például Fábrián, 2000). Ezzel magyarázható, hogy egy tekintélyes művelődéstörténész a mozgalmat napjainkban is „az első magyar nemzeti felkelés”-nek titulálja, és azt II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harca (1703–1711) és az 1848–49-es szabadságharc előzményének tekinti (Nemeskürty, 2006, 219). Végül a kora újkori magyar történelem egyik igen jeles kutatója úgy vélekedik, hogy „a rendi társadalom szerkezetében élő ország viszonyai között nemzeti összefogás” alakulhatott ki, miközben ugyanezen írásában hol szabadságharcról, hol felkelésről is beszél (Várkonyi, 2006b, 11).

Az eddigi összegzések többsége ugyanakkor alig-alig vizsgálta azt az alapvető kérdést, hogy a magyar rendek közül ténylegesen mennyien támogatták Bocskait, illetve kik is választották fejedelmükké. Általában sematikusan úgy fogalmazznak, mint az egyik új középkorai történelemtankönyv: „a rendek mindkét országban [Erdélyben és a Magyar Királyságban] fejedelmükké választották” (Szárny, 2006, 225). Ennek elsősorban az az oka, hogy a Magyar Királyság 16. századi

rendiségének és politikai elitjének összetételét az eddigi kutatások nem tárták fel kellő alaposítással. Emellett arra sem adtak választ, hogy a szabadságharcban a fejedelem és hívei valóban a függetlenségért küzdöttek-e (miként ez 1703–1711-ben vagy 1848–49-ben történt), és ha igen, akkor mely ország vagy állam függetlenségéért. Údító kivételt csupán két friss regionális vizsgálat jelent. Míg az egyik Bocskai és az erdélyi rendiség vezetőinek ellentmondásos, ám végül sikeres együttműködését tárta fel (Horn, 2006), addig a másik a nyugat-dunántúli rendek és a fejedelem 1605. évi kapcsolatrendszerét vizsgálva már egyszerre beszélt felkelésről és polgárháborúról (Dominkovits, 2006).

Az időrend jelentősége

Az eddigi munkák jelentős része nemcsak tematikai és terminológiai szempontból vizsgálta szelektív módon Bocskai mozgalmát, hanem abból gyakran csupán egyes eseményeket emelt ki, és azokat sem mindig megfelelő időrendben. Pedig a mozgalom kronológiájának pontos rögzítése nélkül annak céljait, jellegét és sikereit nem érthetjük meg. Bocskai megmozdulása ugyanis kezdetben egyáltalán nem a tiszántúli hajdúk vagy a magyar rendek felkeléseként indult, miként ezt oly gyakran (a középkor tankönyvek is) bemutatják.

Mindez annak ellenére igaz, hogy a tizenöt éves háború közepette (1591–1606) az uralkodói zsoldban szolgáló hajdúk gyakran emelték fel szavukat elmaradt fizetésük miatt, a királysági rendek pedig joggal elégedetlenek a Habsburg-udvar kiváltságait sértő intézkedéseivel (például az 1604. évi utólag betoldott 22. tc. a vallásszabadság korlátozásáról), a kincstári és koncepciós perekkel, illetve a császári-királyi hadak támogatta el-

lenreformációval szemben. Érdemes viszont hozzáfűzni: az udvar és a kincstár ezeket a rendek egy részének (főként a kamarákat is vezető főpapok és egyes nagyurak) támogatásával hajtotta végre; ami azt is jelezte, hogy a háború alatt a rendiségben belül is számottevőbb törésvonalak alakultak ki. Az elégedetlenség 1604 késő nyarára – elsősorban Felső-Magyarországon – olyan komollyá vált, hogy az országgrész rendjei szeptember 8-án Gál-szécsen (Zemplén m.) tartott kerületi gyűlésükön kijelentették: amennyiben az uralkodó az 1604. évi 22. törvénycikket nem vonja vissza, vallásuk és kiváltságaik védelmében akár fegyverhez is nyúlnak. A politikai hangulat a Magyar Királyság keleti régiójában tehát nagyon feszült volt.

Bocskai István mozgalma azonban jóval korábban kezdődött. Az Erdélyi Fejedelemség politikájából ekkor már évek óta kiszorult, ám korábban a Habsburgokkal való kiegyezést kereső nagyúr az újabb kutatások alapján 1604 márciusától titkos tárgyalásokat folytatott a Belgrádban és Temesváron tartózkodó oszmán főméltóságokkal. Nevezetesen saját maga oszmán-török támogatású fejedelemségről és a háború alatt a császári-királyi csapatok által a Magyar Királysághoz visszatartott Erdély korábbi oszmán vazallusságába történő visszahelyezéséről (Papp, 2004, 1198–1201). Célja megegyezett azon ún. törökpárti erdélyi nemesek törekvéseivel, akik többek között Bethlen Gábor vezetésével az oszmánok támogatta erdélyi trónkövetelő, Székely Mózes 1603. július közepén bekövetkezett vereségét követően jelentős számban menekültek a török hódoltságba. Bocskai és Bethlen tehát egyáltalán nem független Erdélyben, hanem – még ha keserű is rögzítésünknél – a nagyhatalmi realitásoknak megfelelően egy olyan vazallus fejedelemség helyreál-

lításában gondolkozott, amely csaknem teljes belső önigazgatást élvezve az 1550-es évek közepétől közel fél évszázadon át létezett.

A bécsi Habsburg-udvarban nevelkedett Bocskai döntő jelentőségű pálfordulásának pontos okait sajnos mind a mai napig nem ismerjük. Abban azonban bizonyosan több tényező játszott szerepet: egyrészt a háború alatti sérelmei (az erdélyi rendek általi száműzése 1600 őszén, majd prágai fogsága 1601–1602-ben, unokaöccse Giorgio Basta generális általi elfogatása stb.), másrészt elvesztett erdélyi birtokainak vissza nem adása. Döntésében közrejátszhatott az is, hogy felesége, Hagymássy Margit hamarosan bekövetkező váratlan halála (1604. szeptember) mellett a fejedelemség nemrég még oly befolyásos politikusa nehezen viselte Erdély és a Partium irányításából való tartós kiesését.

A Bethlen-párti nemesek török szövetségére hamarosan a Habsburg-hadvezetés számára is ismertté vált. 1604. szeptember 14-én ezért a francia Henri Du Val comte de Dam pierre ezredes vallon lovassága és Rákóczi Lajos hajdúkapitány királypárti csapatai Temesvár mellett megtámadták az erdélyi „török emigránsok” táborát, hogy megelőzzék a fejedelemség oszmán vazallusságba való visszahelyezését. Erre az igen szorult helyzetbe került Bocskai megpróbált visszavonulót fújni, azaz mind az oszmánokkal, mind Bethlenekkel megszakítani kapcsolatait. Az utóbbiak azonban ezt nem hagyták. A korábban Habsburg-párti Bocskai török szövetségkeresését nyilvánosságra hozták. Ez Erdély Habsburg fennhatósága idején valóban felségárulást jelentett, és akár fejvesztés büntetésével járhatott. Különösen, hogy időközben (július 2.) Bocskai Rudolf királytól visszakapta erdélyi birtokait; amiben persze az is szerepet játszhatott, hogy Bocskai

török tárgyalásairól ez idő tájt már Prágában is tudtak. A kutyaszorítóba került bihari nagyr – az oszmánokkal való tárgyalásai miatti letartóztatásától félve – szeptember vége felé nemcsak nem fogadta el Giacomo Barbiano Belgiojoso kassai főkapitány hívását, aki táborába invitálta, de a Bethlenekkel való együttműködés mellett döntött. Erre Cyprian von Concin váradi főkapitány október elején megindult Bocskai várai (Szentjobb és Kereki) ellen.

A törökpárti erdélyi nemesek által kelepcebe csalt főúr számára innen már nem volt visszaút. Védekezni próbált, amihez a hajdúkat hívta segítségül. Ez nem volt nehéz feladat. Néhány évvel korábban Báthory Zsigmond fejedelem váradi főkapitányaként (1592–1598) maga felügyelte őket, a környék birtokainak jó részét bírva pedig jól ismerte vezetőiket. Az új kutatások szerint azonban még a királyi zsoldban szolgáló hajdúk jelentős része is partiumi származású volt (Nagy – Nyakas, 2001). Igen kedvezett neki az is, hogy a királyi hajdúk fizetése hónapokat késett, a vallon és német zsoldosok a bihari hajdútelepüléseket sem kímélték, 1604 elejétől pedig mind Erdélyben, mind Kelet-Magyarországon többeket letartóztattak lázadás – hol jogos, hol jogtalan – vádjával. Jóllehet Belgiojoso szabad rablást és zsoldot ígérve próbálta őket a magyar uralkodó hűségén megtartani, ez a fegyveres ellenreformációt támogató idegen generálisnak a református magyar hajdúk között csak részlegesen sikerült. Bocskaihoz egyre nagyobb csoportjaik pártoltak át, akik tőle zsoldjuk mellett vallásszabadságuk biztosítását is várták.

Egy mindvégig sokszínű és többcélú mozgalom

Mindez a Habsburg hadvezetés és a magyar király számára dezertálást, katonalázadást,

sőt a nagy török háborúban egy újabb háborút, Bocskai szempontjából viszont nélkülözhetetlen fegyveres támogatást és hajdúfelkelést jelentett. Az Erdély korábbi oszmán vazallusságát visszaállítani törekvő, így természetesen Habsburg-ellenes mozgalom 1604. október közepén ekként egyesült a tiszántúli hajdúk kezdődő felkelésével. Ám az utóbbiak sem Erdély vagy a királyság függetlenségéért küzdöttek, hanem elsősorban elmaradt zsoldjukért és társadalmi-gazdasági problémáik kiváltságok segítségével történő orvoslásért. Sőt, amikor egy részüket október 13-án Zsákán (Bihar megye) Bocskai saját oldalára állította, a nagyúrnak meg kellett fogadnia, hogy „ökegyelmekkel [értsd: a hajdúkkal] való szembe létemben sem törökkel, sem tatárral ökegyelmek köziben nem megyek, [...] mind törökkel, tatárral frigyet szerzek.” (Pálffy, 2008, 319) Mindez jól mutatta, hogy Bocskainak nem sikerült török kapcsolatait megszakítani, Bethlenék és az oszmánok továbbra is sakkban tarthatták.

Egy hónap múlva, 1604 novemberének közepére Bocskai már kezdetben is többcélú mozgalma újabb arculatot öltött. A hajdúfelkelés a pattanásig feszült politikai hangulatban lévő Felső-Magyarországra is gyorsan áttért. Ezt elősegítette, hogy Bocskai csapatai Álmosd és Diószeg között (Bihar m.) október 15-én legyőzték Johann Baptista Pezzen csapatait, amelyek hajdúi szintén nagy számban csatlakoztak a felkelőkhöz. Miután másnap Bocskai már Debrecenbe vonult be, innen egyenes út vezetett újabb katonacsoporthoz átállásához. Bocskai hajdúi ugyanis üldözőbe vették a Tiszától északra menekülő német–magyar katonaságot. Október végére Kálló, Putnok, Ónod, Szendrő, Szádvár stb. magyar őrségei álltak át a hajdúk vezérévé vált főúr oldalára.

Október 30-án már Felső-Magyarország központja, Kassa városa is megnyitotta kapuit Bocskai hadai előtt, elsősorban a kalvinista polgárság nyomására. Néhány nappal korábban viszont a visszavonuló Belgiojoso generális nem engedték be a városba. Ez annak ismeretében, hogy a katonaság támogatta fegyveres rekatolizáció még ezekben a hetekben is gőzerővel zajlott, teljesen érthető volt. Pethe Márton királyi helytartó és szepesi prépost, illetve a vidék egyik befolyásos nagyura, a röviddel korábban katolizált Thurzó Kristóf október elején több kísérletet tettek a lőcsei evangélikus templom elfoglalására. Az erőszakos ellenreformáció a gyakran egészen eltérő érdekekkel bíró szabad királyi városokat és a köznemességet fokozatosan egy táborba sodorta.

A felső-magyarországi protestáns rendek számára az országgrészükre áttérjedő hajdúfelkelés 1604. október végén, azaz másfél hónappal a gálszécsi gyűlést követően, lehetőségét kínált bátor kijelentésük valóra váltására, vallásuk fegyveres védelmére. Ténylegesen más választásuk azonban hosszabb távon nem is nagyon lehetett. Miként néhány évvel korábban Erdélyben sem volt lehetséges tartósan ellenállni Basta generális idegen és magyar zsoldosainak, Bocskai hajdúi hasonlóan előbb-utóbb csatlakozásra készítették az esetleg bizonytalankodókat. Az átpártolókat erősítette az is, hogy Bocskai november közepétől már Kassán tartotta székhelyét, miközben kiáltványokban szólította csatlakozásra a régió nemeseit és városait. A protestáns rendek (a köznemesség és a városi polgárság) pedig hamar felismerték: a hajdúk felkelését felhasználhatják saját rendi kiváltságai, elsősorban szabad vallásgyakorlásuk hathatós védelmére. Erről beszédesen tanúszkodott a már Bocskai által összehívott kassai

kerületi gyűlés november 12-én. Ez pénzt és katonát szavazott meg a hajdúvezér támogatására, miközben szorgalmazta a november elejétől már török–tatár katonák által is támogatott hajdúk okozta károk megtérítését. Az evangélikus Lócse városát például a hajdúk és a törökök november 9-én együttesen sarcolták meg.

Függetlenség oszmán–török fegyveres támogatással?

Az oszmán–török csapatok Bocskai melletti gyors megjelenése egy gyakran elfeledett körülménnyel volt magyarázható. A Budán tartózkodó és a magyarországi viszonyokban járatos Lala Mehmed nagyvezír (1604–1606) – részben a helyi oszmán főméltóságok, részben Bethlenék tanácsára – hamar felismerte, hogy Bocskai váratlan sikereket értett meg. Az óriási haszonnal szolgálhat az oszmánok számára is. Sőt, miként Szakály Ferenc már közel két évtizede megfogalmazta: a felkelés „valóságos megváltás volt számukra.” (Szakály, 1990, 176) Erdély visszaszerzése mellett a török hadvezetésben azonnal felmerült a Magyar Királyság egy részének a vazallus fejedelemséggel való egyesítése, miként ez az 1560-as évek közepéig János Zsigmond uralkodása alatt egykor történt. A nagyvezír ezért 1604. november 5. és 14. között Budán egy, a szultán nevében, de saját maga által kiadott szultáni megerősítő levéllel már nem csupán erdélyi fejedelemlé, hanem egyúttal Magyarország királyának („Erdély vilájetje fejedelme és a magyar nép királya”) nevezte ki Bocskait. Az utóbbi ezt november 20. táján kapta meg és fogadta el a nagyvezír követeitől Kassán, mégpedig a szokásos oszmán beiktatási jelvényekkel (kaftán, süveg, zászló és buzogány) együtt (Papp, 2004, 1204–1206). Bocskai István ezzel az oszmán-

nok erdélyi és kelet-magyarországi vazallusává vált.

Mindezekkel egyidejűleg az egri beglerbég magyar nyelvű leveleiben – Bocskai kiáltványainak a hazaszeretetre és a németgyűlöletre utaló kifejezéseit alkalmazva – a török vazallus fejedelemhez való pártolásra szólította fel a régió legbefolyásosabb nagyurait, például Rákóczi Zsigmondot: „az maga hazája mellett és nemzetivel együtt felkeljen, és Bocskai uram Önagsága mellé jöjjön, hogy az kevély német nemzetet Istennek kegyelmességéből verjék ki Magyarországtokból, hogy annak utána Nagyságtok maradjon békességesen országában és hazájában.” Majd burkolt fenyegetés közepette azt sem palástolta, hogy ezzel Rákóczi a szultánnak is komoly szolgálatot tenne: „Ezzel Nagyságod mind az hatalmas [török] császárnak kedves dolgot cselekszik, mind pediglen jószágát, várait, városait Nagyságod megoldalmazhatja.” (Hangay, 1987, 155)

A Habsburg-ellenes mozgalom helyzetére az oszmánok politikai és katonai támogatásával gyökeresen megváltozott: sokszínűsége mellett ellentmondásossá is vált. Ettől kezdve ugyanis Bocskai egyszerre volt az erdélyi török-párt első embere, a felkelt tiszántúli hajdúk és az őt támogató felső-magyarországi rendek vezére, és egyúttal az oszmánok kelet-magyarországi vazallusa is. 1604 novemberének végére tehát az Erdély vazallusi állapotának visszaállításáért indult mozgalom és a tiszántúli hajdúfelkelés Bocskai vezetésével a magyar rendek egy részének (a felső-magyarországi kerület rendjeinek) a vallás szabadságért és sérelmeik orvoslásáért folytatott Habsburg-ellenes fegyveres küzdelmévé, valamint az oszmánok által saját magyarországi pozícióik megerősítésére felhasznált háborúvá is vált.

A történeti Magyarország középső területét 1541 óta megszállás alatt tartó török csapatok állandó támogatása miatt független magyar vagy erdélyi állam létrehozásáról, azaz szabadságharcról szó sem lehetett. Bocskai legjobb esetben is csupán egy lazább „török oltalom” alatt álló kelet-magyarországi és erdélyi egységes államban reménykedhetett. Ezt egyértelműen bizonyítja, hogy 1605 márciusában a fejedelem maga küldte Konstantinápolyba Szapolyai János király egykori török szövetséglevelét. A köztudatban élő elképzelésekkel ellentétben pedig ugyancsak maga kért királyi koronát a szultántól, miként ezt az új kutatások vitathatatlanul bizonyították (Papp, 2001, 119–126). Bocskai részben szintén török katonai támogatással megvalósult erdélyi fejedelemmé választása (szept. 14., Medgyes), illetve Magyarország fejedelmévé emelése (ápr. 20., Szerencs) ugyancsak egy erdélyi–kelet-magyarországi török befolyás alatt álló, új állam létrejöttét segítette elő.

Végül érdemes felhívni a figyelmet arra is, hogy a friss kutatások szerint a fejedelem – történelemtankönyveink toposzá vált állításával ellentétben – 1605. november 11-én, Rákos mezején a török koronát „ünnepélyes tiltakozással” (cum protestatione solenni) nem utasította vissza. Ezt pusztán Bocskai propagandájának egyik legfőbb formálójá, Bocatius János utólag találta ki (Teszelszky, 2006). Elsősorban azért, hogy a Magyar Királyság uralkodója és Közép-Európa keresztény közvéleménye számára valahogy elfogadhatóvá tehesse a valóságban kétségkívül az oszmánok vazallusává vált fejedelmet, továbbá hogy ezzel lehetővé tegye a Mátyás főherceggel és a magyar rendekkel ekkor már közel fél éve folyó béketárgyalások folytatását.

Felkelés, rendi bel- és országos polgárháború

Bocskai István sokrétű mozgalma tehát soha nem lett szabadságharc vagy „magyar nemzeti felkelés”, de még rendi keretek között megvalósuló „nemzeti összefogás” sem. Akadémiai doktori disszertációkhoz végzett friss kutatásaink szerint ugyanis a török–tatár csapatokkal érkező hajdúkat és felkelt rendeket – jogos sérelmeik és Bocskainak a magyar nemzeti érzésre apelláló propagandája dacára – a Magyar Királyság rendiségének nagyobb és meghatározóbb része nem vagy csupán átmenetileg támogatta (Pálffy, 2008, 324–333). A Bocskai elismerésével együtt járó „török oltalmat” a magyar rendek többsége komoly sérelmei és a fejedelem hadainak 1605 tavaszi–nyári katonai sikerei ellenére sem vállalta fel.

A királyság irányításában döntő szerepet játszó főrendek többsége nem csatlakozott Bocskaihoz, miként erről a mellékelt táblázat adatai részletesen tájékoztatnak. A katolikus egyházi elit esetében ez szinte evidenciának tartható. Az ekkor még többségében protestáns arisztokrácia mintegy kétharmadának a Habsburg-dinasztiából származó magyar uralkodó melletti kitartása ugyanakkor hosszabb távon alapvetően meghatározta Bocskai mozgalomának lehetőségeit. Nem tévedés ugyanis: egyetlen magyar országos és rendi főméltóság sem csatlakozott Bocskaihoz! De a magyar végvidéki és kerületi főkapitányok, valamint köznemesi származású helyetteseik közül sem állt senki a fejedelem oldalára, azaz nem szegte meg királyának tett hűségkijűjét.

A fizetetlen végvári katonaságból ugyanakkor hosszabb-rövidebb ideig sokan csatlakoztak hozzá, miként a köznemesség sorából is, ám elsősorban Felső- és Alsó-Magyaror-

szágon. A Magyar Királyság másik két kerületében, a Dunántúlon és a horvát–szlávón területeken viszont csak kivételesen, vagy a hajdú és török csapatok kényszerű nyomására ideiglenesen álltak át meghatározó személyek. Végül a szabad királyi városok fele is a törvényes magyar uralkodó híve maradt, jelentős helyőségének köszönhetően még a Kassa közeli Eperjes is. Sőt az evangélikus Sopron és királyi őrsége 1605 nyarán háromszor is visszaverte a hajdúcsapatok ostromait (Dominkovits, 2006, 57–64). Kutatásaink eredményeit alátámasztja egy a Habsburgokkal és a magyar rendiséggel szemben elfogultsággal nehezen vádolható, ám a felkelés kirobbanásában meghatározó szerepet játszó kortárs, Bethlen Gábor 1620-ban tett kijelentése is: „ha szegény Bocskai fejedelem idejét megtekintjük, az országnak csak fele sem állott melléje, és királyoknak sem választották meg egyenlőképpen”. (Mikó, 1855, 347)

Az átpártolt főurak többsége részben a Bocskai hadai által kontrollált Felső-Magyarország leggazdagabb arisztokratái (Homonnai Drugethek, Mágochyak, Perényiek, Rákócziak stb.) és a Tiszántúl módosabb birtokosai, részben a fiskális vagy hűtlenségi perek áldozatai közül került ki. A birtokok helyének meghatározó szerepét kiválóan jelzi egy-egy nagyúri família tagjainak pártállása: általában az Északkelet-Magyarországon birtokos családtagok álltak át Bocskaihoz, miként ez a Czobor, a Dersffy, a Széchy vagy a Thurzó család esetében történt.

A köznemességgel ellentétben a vallási hovatartozás a főuraknál döntően nem befolyásolta a magyar király melletti kiotartást. A meggyőződéses evangélikus Thurzó György a Bocskai elleni fegyveres harc egyik legmarkánsabb képviselője volt, miközben katolikus testvére (Kristóf), Szepes vármegye örökös

ispánja, 1605 júliusában már nem tehetett mást, minthogy csatlakozzon a Felső-Magyarországot szinte teljesen birtokló felkelőkhöz. De a katolikus megújulás egyik élharcosát, Homonnai Drugeth Györgyöt (együttal a régió egyik legnagyobb birtokosát) is Bocskai táborában találjuk. Elsősorban katolikus tanácsadónak (Thurzó és Homonnai mellett Rákóczi Lajos, Czobor Mihály, Mellich Péter, Káthay Mihály stb.) befolyásával magyarázható, hogy a fejedelem – a közvélekedéssel szintén ellentétben – kezdetektől fogva mind a lutheránusok és kálvinisták, mind a katolikusok számára igényelte a szabad vallásgyakorlatot (Péter, 2006).

A dunántúli főrendek közül a református Batthyány Ferenc és Török István ugyanakkor tántoríthatatlanul kiotartottak a katolikus Habsburgok oldalán. S nemcsak kiotartottak, hanem fegyveres küzdelmet is folytattak: mégpedig a császári-királyi idegen (főként osztrák, német, vallon) és magyar zsoldos katonaság mellett saját magánhadaikkal és az általuk irányított végvárok őrségeivel harcoltak Bocskai magyar hajdú és török–tatár csapatai ellen. Ezenkívül a rendiség megmaradt katonai intézményét, a nemesi felkelést (insurrectio) is bevetették a fejedelmi hadakkal szemben. Ezt a felső-magyarországi kerületben Bocskai is többször meghirdette.

Mindez 1605 nyarára összességében nem jelentett mást, mint a törvényes magyar király és a törökök által „a magyar nép királyának” tekintett fejedelem pártjára szakadt magyar rendek – különféle idegen csapatok támogatása – egymás elleni hadakozását. Ezzel a Bocskai-felkelés 1605 közepére rendi bel- és országos polgárháborúvá is vált. Hogy egyáltalán nem túlzás erről beszélni, azt Bocskai említett diplomatája, Bocatius János szavai is igazolják. Ő az 1605 végi események kap-

A magyar király mellett kiotartók	Bocskai István oldalán szolgálók
<i>világi főrendek</i> kétharmad	egyharmad (elsősorban a felső-magyarországiak, ám megosztott családok)
<i>egyházi főrendek</i> a teljes egyházi főrend, azaz a főpapi elit	ismereteink szerint senki
<i>a Magyar Királyság főméltóságai</i> minden magyar országos és rendi főméltóság	Illésházy István volt magyar királyi udvarmester
<i>Magyar Tanács</i> az összes magyar tanácsos (két kivétellel)	Nyáry Pál és Rákóczi Zsigmond
<i>vármegyei ispánok</i> a mintegy 35 vármegyei ispán több mint kétharmada	egyharmaduk (főként a Magyar Királyság északkeleti vármegyéi)
<i>köznemesi rend (a királyság négy kerületének rendjében)</i> a horvát–szlávón nemesség teljes mértékben a nyugat-dunántúli nemesség túlnyomó része	ismereteink szerint senki néhány kevésbé meghatározó család, illetve a hajdú és török–tatár hadjáratok alatt kényszerből és ideiglenesen átállók csupán néhány meghatározó család, valamint számos ideiglenesen átálló a hajdú-hadjáratok sikerei idején a felső-magyarországi nemesség nagy többsége – elsősorban ők választják Bocskait 1605. április 20-án Szerencsen fejedelemmé
<i>szabad királyi városok</i> fele (a Szláviában, a Dunántúlon fekvők, illetve Pozsony, Eperjes, valamint Nagyszombat és Szokolca, kivéve rövid elfoglalásukat)	fele (az elfoglalt Kassa, Lőcse, Bártfa, Kiszseben mellett ideiglenesen az alsó-magyarországi bányavárosok)
csán azt vetette papírra, hogy „hón óhajtott nyugalom válthatná fel ennek a már-már polgárháborúvá fajult háborúnak a viharait és megpróbáltatásait.” (Csonka – Szakály, 1988, 93) Ezekre az esztendőkre visszatekint-	ve, 1609-ben a Magyar Kamara is „rettenetes bel- és polgárháború”-ról beszélt (Pálffy, 2008, 330). Miként 1600 és 1604 között Erdély lakói Basta generális idegen és magyar zsoldosaiban sem országgyesítőket láttak,

úgy a Magyar Királyság politikai elitjének és lakosságának jó része sem (vagy csak részben) a rendi jogok és a vallászabadság védelmezőjének tekintette az 1604–1605-ben török-tatár csapatokkal érkező magyar felkelőket.

Tanulságok: sikerek sorát hozó, ellentmondásos mozgalom

Az eddigi elképzelésekkel ellentétben a Magyar Királyság rendiségének nagyobb része tehát 1604–1606-ban nem kívánt szakítani a Habsburg Monarchiával, és nem támogatta Bocskai István szabadságharcnak véleményünk szerint nem nevezhető mozgalmát. A sokrétű, többcélú és ellentmondásos felkelés ugyanis kedvező esetben is csupán egy, Erdély mellett részben Magyarországra is kiterjedő új, török vazallus (azaz messze nem független) magyar állam létrehozását hozhatta volna magával. Egy, a Habsburgoktól és az oszmánoktól egyaránt független magyar állam létrejöttének esélyei – a hosszú háború alatt pozícióikat tovább erősítő törökök erőfölénye miatt – valójában tekintve sajnos igen messze voltak. Így tehát Bocskai István mozgalma – Habsburg-ellenes volta ellenére – sem tekinthető II. Rákóczi Ferenc függetlenségi harca vagy az 1848–49-es szabadságharc előzményének. Helyesebb, ha egyszerűen *Bocskai-felkelésnek* vagy *Bocskai István mozgalmának* (vagy esetleg *Habsburg-ellenes mozgalom és polgárháborúnak*, kifejezetten a rendiség szemszögéből pedig *rendi felkelés és belháborúnak*) nevezzük, és elmagyarázzuk a benne résztvevő különböző csoportok eltérő céljait, sikereit és kudarcaikat.

A Bocskai-felkelés összességében arról is tanúskodik, hogy a Habsburg-udvar és a magyar politikai elit között a 16. században – a többszörös egymásraultaltság közepette és a kölcsönös lemondások dacára – igen szilárd

kompromisszumrendszer jött létre. Többségük ugyanis tisztában volt a Magyar Királyság és Közép-Európa Habsburg tartományainak azon egymásraultaltségával, amelyet Illésházy István (Bocskai egyik legfőbb tanácsadója) a hajdúk sikerei közepette, 1605 júniusában éppen magának Bocskainak így fogalmazott meg: „Nekem fejemben nem fér: ha ma kivönné is az császár kezét Magyarországból, mint köllene az tótországi [vagyis szlavóniai], Dunán túl és innen való végházakat eltartani.” (Benda, 2004, 136)

Bár véleményünk szerint a Bocskai-felkelés nem tekinthető az első vagy az egyetlen győztes magyar szabadságharcnak, a sokrétű mozgalom mégis számos igen komoly eredményt ért el. Egyrészt megvalósult Bocskai és Bethlen célja, Erdély „török oltalom” alá való visszahelyezése, és ezzel belső nyugalmának biztosítása. Másrészt a fejedelem legnagyobb történelmi tetteként kiváltságot adott mintegy tízezer hajdúnak, amelynek emlékét a hajdútelepülések mellett mind a mai napig őrzi Hajdú(-Bihar) megye neve. Harmadrészt, a Magyar Királyságban az 1608. évi pozsonyi országgyűlés törvényt alkotott a vallászabadságról, amely közép-európai összehasonlításban is komoly siker volt. De a Bocskait magyarországi vazallusukká tevő oszmánok is elégedettek lehettek, hiszen őket a felkelés a háború legválságosabb pillanatából segítette ki, majd nemcsak megerősítette Erdély feletti uralmukat, de 1605. október elején még Esztergom várát is újra kezükbe juttatta; nem is beszélve a hajdúkkal együtt magyar, osztrák és morva területeken szerzett hatalmas zsákmányról. S ami a legkülönlegesebb: még a Bocskai ellen fegyveres harcot folytató magyar rendek és nemesek is képesek volt kihasználni a felkelést 1605–1608-ban saját rendi pozícióik tetemes megerősí-

tására a Habsburg-udvarral szemben. Ennek köszönhetően a 17. század elején a Habsburg Monarchiában a Magyar Királyság bírt a legerősebb rendiséggel.

IRODALOM

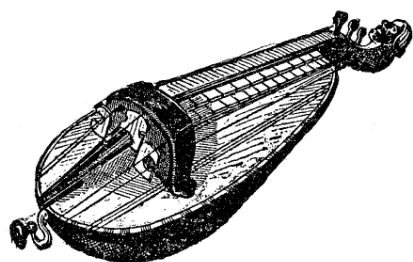
- Balla Péter et al. (szerk.) (2006): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitérésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
- Barta Gábor (1986): Bocskai István felkelése és az erdélyi állam feltámadása. In: Köpeczi Béla (főszerk.): *Erdély története. I. A kezdetektől 1606-ig*. Akadémiai, Budapest, 532–537.
- Benda Kálmán (1952): *Bocskai István függetlenségi harca*. Művelt Nép, Budapest
- Benda Kálmán (1955): *A Bocskai-szabadságharc*. Művelt Nép, Budapest
- Benda Kálmán (1993): *Bocskai István*. Századvég, Bp.
- Benda Kálmán (2004): *A nemzeti hivatástudat nyomában. Történelmi, történelemelméleti, művelődéstörténeti, iskolapolitikai és csángómagyar tanulmányok, írások, interjúk*. (Lukáts János [szerk.]). Mundus, Budapest
- Bényei Miklós (szerk.) (2004): *Bocskai és a hajdúk. Válogott bibliográfia*. Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtára, Debrecen
- Boldisár Kálmán (1908): Magyar szabadságharcok. In: *Debreceni képes kalendárium 1908*. Debrecen, 61–66.
- Csonka Ferenc – Szakály Ferenc (szerk.) (1988): *Bocskai kíséretében a Rákosmezőn. Emlékiratok és iratok Bocskai István fejedelem és Lalla Mehmed nagyvezír találkozójáról, 1605. november 11.* Európa, Budapest
- Dominkovits Péter (2006): „Egy nemzetek lévén...” *A Nyugat-Dunántúl Bocskai István 1605. évi hadjárata idején*. Martin Opitz, Budapest
- Fábián Gyula (2000): *A fejedelem hűségében. Bocskai István és hajdúi a nemzeti függetlenségért és a vallászabadságért. Történelmi áttekintés*. Bocskai István Alapítvány–Református Egyházközség, Nagyszalonta
- G. Etényi Nóra – Horn I. – Szabó P. (2006): *Koronás fejedelem. Bocskai István és kora*. General Press, Bp.
- Hangay Zoltán (1987): *Erdély választott fejedelme. Rákóczi Zsigmond*. Zrínyi, Budapest
- Horn Ildikó (2006): Bocskai István fejedelem erdélyi politikuskai. In: Balla Péter et al. (szerk.): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés*

Kulcsszavak: *Bocskai-felkelés, szabadságharc, bel- és polgárháború, függetlenség, vazallusság, magyar rendek, Oszmán Birodalom, Habsburg Monarchia*

- kitérésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 87–104.
- Makkai László (1974): A Habsburgok és a magyar rendiség a Bocskai-felkelés előestéjén. *Történelmi Szemle*, 17, 155–188.
- Makkai László (1985): A Bocskai-felkelés. In: Pach Zsigmond Pál (főszerk.) – R. Várkonyi Ágnes (szerk.): *Magyarország története 1526–1686. I.* Akadémiai, Budapest, 709–773.
- Mikó Imre (szerk.) (1855): *Erdélyi Történelmi Adatok*. I. köt. Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár
- Mód Aladár (1954): *400 év küzdelem az önálló Magyarországért*. Szikra, Budapest
- Nagy Endre – Rác Lajos (2007): *Magyar alkotmány- és közigazgatástörténet*. HVG–ORAC, Budapest
- Nagy László (1961): *A Bocskai-szabadságharc katonai története*. Akadémiai, Budapest
- Nagy László (2000): *Egy szabhyás magyar úr Genfben. (A sokarcú Bocskai István)*. Hajdúsági Múzeum–Polgármesteri Hivatal, Hajdúböszörmény
- Nagy László – Nyakas Miklós (2001): *Hajdútitészeség tüköre*. Hajdúsági Múzeum, Hajdúböszörmény
- Nemeskürty István (2006): *Magyar századok. Gondolatforgácsok a nemzet életrajzához*. Szabad Tér, Bp.
- Papp Sándor (2001): Török–magyar tárgyalások és szerződés-kötés 1605-ben. In: Barbu, Violeta – Tüdös S. Kinga (eds.) (2001) *Historia manet. Volum omagial Demény Lajos Emlékkönyv 75*. Kriterion, București–Cluj, 119–135.
- Papp Sándor (2004): Bocskai István török politikája a felkelés előestéjén. *Haditörténelmi Közlemények* 117, 1198–1211.
- Pálffy Géza (2008): *Szent István birodalma a Habsburgok közép-európai államában. A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Akadémiai doktori értekezés. Budapest
- Péter Katalin (2006): A vallásügy a bécsi béketárgyalásokon. In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.) (2006): *„Frigy és békeesség legyen...” A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen, 171–175.

- Szakály Ferenc (1990): *Vinágkor és hanyatlás 1440–1711*. Háttér Lap- és Könyvkiadó, Budapest
- Száray Miklós (2006): *Történelem II. Középiskolák, 10. évfolyam*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest
- Teszelszky, Kees (2006): A Bocskai-korona mítosza. A koronázás körülményeinek leírása a fikció és a valóság tükrében. In: Petercsák Tivadar – Berecz Máttyás (szerk.) (2006): *Magyarország védelme – Európa védelme*. Dobó István Vármúzeum, Eger, 239–246.
- R. Várkonyi Ágnes (2006a): A Bocskai-szabadságharc nemzetközi háttere (Európai jelenlét és magyar

- történelmi távlat): In: Papp Klára – Jeney-Tóth Annamária (szerk.): „Frigy és békeesség legyen...” *A bécsi és a zsitvatoroki béke*. Debreceni Egyetem Történelmi Intézete–Hajdú-Bihar Megyei Önkormányzat, Debrecen, 21–38.
- R. Várkonyi Ágnes (2006b): Bocskai, a közép-európai realista. In: Balla Péter et al. (szerk.): *A Bocskai István által vezetett Habsburg-ellenes rendi felkelés kitörésének 400. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia előadásainak szerkesztett anyaga*. Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 5–27.

JÓLÉTI ÁLLAMOK AZ EZREDFORDULÓN: VÁLSÁGJELEK VAGY VÁLSÁGMÍTOSZOK?

Tomka Béla

dr. habil., egyetemi docens
Szegedi Tudományegyetem Történelmi Intézet
tomka@hist.u-szeged.hu

Az állam jóléti szerepvállalását kialakulásának kezdete óta folyamatos bírálatok érik. A 19. század végén Németországban került sor először a társadalombiztosítás szűk körű bevezetésére, ami akkor még csak az ipari munkásoknak nyújtott szerény mértékű juttatásokat, s a 19–20. század fordulóján a társadalombiztosítási kiadások csupán a GDP mintegy 1 %-át tették ki. A német ipar képviselői azonban megkongatták a vészharangot, azzal érvelve, hogy a társadalombiztosítás a termelési költségek olyan megugrásával jár, ami versenyképtelenné teszi az országot a nemzetközi piacokon. Hasonló jelenségek alapján Gösta Esping-Andersen – a jóléti rendszerek nemzetközileg kétségkívül legtöbbet idézett kutatója – évekkel ezelőtt felhívta a figyelmet arra, hogy a jóléti állam második világháború utáni nyugat-európai történetét is végigkíséri a válságdiskurzus, s az állam szociális tevékenységét már az 1950-es és 1960-as években is támadták mind a jobb-, mind pedig – más okok miatt – a baloldaltól (Esping-Andersen, 1997, 63). Kétségtelen azonban, hogy a jóléti államot ért kritikák az 1970-es évek közepétől felerősödtek, sőt a jóléti állam válságáról is a korábbinál szélesebb körben beszéltek. A következőkben azt tekintjük át, hogy az utóbbi két-három évti-

zedben milyen főbb bírálatok érték az európai jóléti államokat – pontosabban az államok kiterjedt jóléti tevékenységét –, s azt is igyekszünk megvizsgálni, hogy ezek az érvek mennyiben igazolhatóak. Másként megfogalmazva: valóban válságba kerültek-e az európai jóléti államok az ezredfordulón?

*A kritikák fő irányai:
szabadságjogok, gazdasági hatékonyság,
demográfiai változások*

A jóléti állam intézményét a 20. század végén ért kritikáknak négy jellemző vonulata látható (Tomka, 2008, 66–74).

1. A legalapvetőbb bírálat a neoliberais – vagy amerikai kifejezéssel: neokonzervatív – gazdaság- és társadalomfilozófia részéről érkezett. Ennek az irányzatnak a hívei szerint az állam gazdasági beavatkozása szükségszerűen egy olyan rendszerhez vezet, mely súlyosan korlátozza az egyén szabadságát. A kötelező biztosítások ellentétesek az egyén választási szabadságával, a nagymértékű és progresszív adók a tulajdonnal való rendelkezés jogát sértik. Az irányzat egyik prominens képviselője, Friedrich Hayek számára a jóléti állam által elérni kívánt igazságosság aláása a piac igazságát, elveszi a sikeresek vagyonát, meghosszabbítja a rászorultak függőségét